

som gör människan till en specifik individ och som möjliggör för henne att artikulera sitt själv och den intentionaltet som ligger i namnet (både det egna personnamnet och namnet som generiskt koncept, $\square\psi$). Det är väl ungefär detta som är Lorenzens slutsats, och även om boken är väl-skriven och intresseväckande kan jag inte låta bli att undra vad Lorenzen hade kunnat undvara i sin framställning och ändå komma fram till samma slutsats. Kanske hade boken inte behövt vara över 300 sidor lång. Samtidigt kan Ricoeurs begreppsapparat naturligtvis tillhandahålla en ny terminologi som kastar nytt ljus över gamla texter. Den genomgående spänningen i boken mellan kulturspecifika uttryck och ”antropologiska konstanter”, som jag snuddat vid ett par gånger, ska heller inte förstås som något negativt. Tvärtom belyser det den utmaning som ligger i att försöka förstå den språkligt artikulade självreflektionen hos människorna i Hebreiska bibelns texter. Lorenzens bok är ett intressant bidrag till en sådan diskussion.

Richard Pleijel, Stockholms universitet

ALEXANDER MÜLLER

Historische Linguistik und Redaktionsgeschichte:

Spätbiblisches Hebräisch im Richterbuch

Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 121,

Harrassowitz Verlag: Wiesbaden 2021,

SEK 566, ISBN 9783447116541

Alexander Müllers studie är ett försök att testa förhållandet mellan literärkritisk-redaktionskritisk datering och språkliga fenomen, det vill säga hur den förras resultat förhåller sig till den språkliga variationen i en bibeltext. Undersökningen visar tydligt att språkliga kriterier för datering av bibeltexter förblir problematiska. Även om man kan skilja mellan avsnitt tydligt skrivna på ”Early” eller ”Standard Biblical Hebrew” (EBH/SBH) och ”Late Biblical Hebrew” (LBH) finns det sällan några ”rena” exempel på någon av dem. LBH-element finns där EBH/SBH dominerar och tvärtom. Trots att Müller ser LBH som ”spätbiblisches Hebräisch”, det vill säga hebreiska efter exilen, avstår han vist nog från vidare kategoriska slutsatser om språkfrågan. Hans resultat passar i själva

verket väl in i den bild som ges av Ian Young, Robert Rezetko och Martin Ehrensward (2008), att EBH/SBH och LBH inte är två utvecklingsstadier av samma språk utan representerar parallella språktraditioner som påverkar varandra i olika grad under historiens gång (mer nedan).

Den bild av de gammaltestamentliga texternas historia, inklusive tiden för deras tillkomst, som den historisk-kritiska forskningen etablerade under 1700- och 1800-talen grundades i allt väsentligt på innehållsmässiga, litterära och redaktionella kriterier. De olika källornas språkliga karakteristika uppmärksammades visserligen – mest ingående i S. R. Drivers *Introduction to the Literature of the Old Testament* (1891) – men språkliga argument för datering av bibelböcker och de mer eller mindre hypotetiska källor man ansåg sig kunna påvisa i dem förkommer relativt sällan. Det första systematiska försöket var Arno Kropats *Die Syntax des Autors der Chronik* (1909), som gav en bild av ett specifikt språkskikt i GT som kunde knytas till en specifik epok: dateringen av Krönikeböckerna till 300-talet f.v.t. var etablerad och Kropats studie gav en skiss av en hebreiska som i flera avseenden var olik den i Penta-teuken, de andra historiska böckerna och profeterna. En karakteristik av språket i texter som traditionellt daterats till andra templets tid, det vill säga förutom Krönikeböckerna även Esra, Nehemja, Predikaren, Höga Visan, några psalmer samt Ester och Daniel gjordes vidare i Robert Polzins *Late Biblical Hebrew* (1976). Han menade sig kunna ställa upp en typologisk kronologi för bibelspråket där språkliga särdrag kunde användas som argument för datering. Enligt denna är LBH språket efter exilen medan EBH/SBH avspeglar första templets tid. Han hävdade också att språket i Prästskriften intar en typologisk och kronologisk mellanposition samt att LBH representerar ett övergångsstadium mellan EBH/SBH och mishnahebreiska, MH.

Polzins slutsatser följdes upp av Avi Hurwitz i *A Linguistic Study of the Relationship Between the Priestly Source and the Book of Ezekiel* (1982). Hurwitz analyserar företrädesvis lexikala element och menar sig kunna bekräfta Polzin's bedömning av P, som han dessutom menar är primär i förhållande till Hesekiel. Den senare är beroende av P.

Ett systematiskt ifrågasättande av dessa forskares slutsatser framfördes av trojkan Young, Rezetko och Ehrenswärd i flera publikationer, främst *Linguistic Dating of Biblical Texts* vol. 1–2 (2008). Deras huvudtes är alltså, som nämnts ovan, följande: På samma sätt som grammatiska element karakteristiska för EBH/SBH ofta uppträder i texterna från andra templets tid återfinnes LBH-element i EBH/SBH-texter om än mindre frekvent. Ett känt exempel är relativpartikeln ψ , karakteristisk för MH men som också återfinnes i Deborasången, en text ofta ansedd som GT:s äldsta. Trojkans slutsats är att LBH och EBH/SBH inte representerar olika stadier i hebreiskans utveckling utan olika samtidigt existerande språkformer där LBH kanske avseglar nordliga dialekter medan EBH/SBH bygger på jerusalemitisk dialekt. Att MH utvecklats ur nordliga dialekter har hävdats av flera forskare, till exempel G. Rendsburg i *Diglossia in Ancient Hebrew* (1990). Man kan alltså enligt dessa forskare inte utan vidare använda språkliga argument för datering av bibeltexter. Variationen mellan LBH och EBH/SBH-element i det litterära språket avspeglar två stilistiska register som stått författarna till förfogande.

Müller har valt Domarboken för sin undersökning, en text som uppvisar en brokig redaktionshistoria, samtidigt som det råder en viss samstämmighet i forskningen om den redaktionskritiska analysen. Däremot spretar ofta dateringen av de olika skikten, vilket gör ett språkligt test intressant. Müller tar två nyare redaktionskritiska studier av Domarboken som utgångspunkt: Walter Gross stora kommentar från 2009 (HThKAT) samt Ernst Axel Knaufs från 2016 (Zürcher Bibelkommentare AT 7).

Det råder rätt stor enighet om att kärnstycket i Domarboken är 3:12–12:15 som innehåller berättelserna om Ehud, Debora, Barak, Gideon, Abimelek och Jefta. Bokens inledning, 1:1–3:11 (den alternativa erövringshistorien, Domarbokens historisk-teologiska program samt historien om Othniel), 13:2–16:31 (Simson), samt kapitel 17–21 anses vara senare tillägg. Bland dessa utmärker sig 3:7–11 samt Simsonhistorierna (13–16) genom att ha judeiska hjältar, medan kärnstycket, som

omramas av dessa avsnitt, handlar om personer från den centrala och norra delen av landet. Kärnstycket dateras vanligen till förexilisk tid (700–600-tal). Av de två kommentatorer Müller relaterar till tenderar Gross ofta mot tidigare dateringar än Knauf. Den senare menar att flera avsnitt, till exempel avsnitten om de judeiska hjältarna Othniel (3:7–11) och Simson (13–16), har tillkommit först i hellenistisk tid, medan Gross är försiktigare och i regel talar om efterexilisk tid i allmänhet.

Müller spårar LBH-element med användning av Polzins kriterier som slagruta. Undersökningen är föredömlig i att fonologi/ortografi, morfologi, syntax och lexikografi alla behandlas i enskilda avsnitt.

Resultatet är ofta inte så överraskande. Müller finner många gånger en högre frekvens av LBH-element i avsnitt som kommentatorerna daterar till efterexilisk tid. Ett klart exempel är kapitlen 19–21 (kriget mot Benjamins stam), där alla är eniga om sen datering och som innehåller en hög frekvens av LBH. Intressantast är naturligtvis de avsnitt där kommentatorerna avviker i sina dateringar. Således daterar Gross och Knauf 2:6–3:6 till efter Deuteronomium (Gross) eller 300–100 f.v.t. (Knauf). Müller finner att avsnittet inte innehåller någon påfallande anhopning av LBH-element, även om de finns, och att språkargumentet därmed inte entydigt stöder kommentatorernas datering. Det samma gäller för Othnielhistorien. Kapitlen 14–15, kärnan i Simsoncykeln, anses av båda kommentatorerna vara tidiga (600-tal), medan inledningen (13:2–25) samt avslutningen (16:4–31) är efterexilisk – enligt Knauf från 200-talet f.v.t. Här kan Müller visa att åtminstone det första inte är LBH, vilket även gäller kärnstycket. En drastisk skillnad i bedömningar finns angående kapitlen 17–18 (Mika och etableringen av kulturen i Dan). Gross daterar detta tidigt: 7:e–6:e århundradet, medan Knauf vill placera det på 300-talet f.v.t. Müller är här kategorisk. Det finns inga spår av LBH utan i stället en genuin EBH/SBH, vilket enligt honom stöder Gross datering.

Mest komplext blir det i den ursprungliga kärnan, kapitel 3–12. Här är alla kommentatorer eniga om att det framför allt i Gideonhistorien (inklusive Abimelekavsnittet) och i berättelsen om Jefta finns stycken in-

vävda i de ursprungliga berättelserna som är betydligt senare. Kommentatorerna daterar till exempel de flesta avsnitten om Jeftha till efterexilisk tid (med undantag för 11:1–11 och kapitel 30–40). Müller visar att Jefthahistorien inte innehåller någon påfallande hög frekvens av LBH (undantaget är 12:1–7).

Müllers studie är ett förstklassigt arbete som är en vägvisare för liknande undersökningar av enskilda bibelböcker och traditionsskikt.

Jan Retsö, Göteborgs universitet

KARL OLAV SANDNES

Var Paulus kristen? Har kyrkan förstått hans teologi och tro?

Follese: Efrem forlag, 2021, 248 sid

SEK 253, ISBN: 97882922705

Karl Olav Sandnes, professor i Nya testamentet vid Menighetsfakulteten, Oslo, har gjort sig känd som en produktiv forskare och författare, särskilt när det gäller paulinsk exegetik och teologi. I flera av hans senaste böcker och artiklar har han tagit sig an den senaste tidens diskussioner angående ”The New Perspective on Paul” och ”Paul within Judaism”. Så gör han även i *Var Paulus kristen? Har kyrkan förstått hans teologi och tro?* (Efrem, 2021).

I boken ägnar sig Sandnes åt den så kallade ”tredje uppgiften”, det vill säga att sprida kännedom om forskningens problemfrågor och resultat utanför akademien. Denna uppgift präglar hans presentation och framställning, dock utan att tumma på kvalitet och innehåll. Boken riktar sig primärt till kristna läsare, särskilt till dem som är bekanta med, och finns inom den protestantiska tolkningstraditionen.

Boken består av fyra delar. I bokens första del (11–38) ägnar sig Sandnes åt prolegomenafrågor, till exempel ges redogörelser för innebörden av ”rättfärdiggörelse”, av den traditionella lutherska tolkningen av Paulus samt av det som lett fram till de senare decenniernas intensiva diskussioner om Paulus och hans rättfärdiggörelselära. Den avgörande frågan i den senaste tidens paulusforskning har att göra med hur vi ska förstå Paulus förhållande till judendomen och i vilken mening han kan